

НІЖИНСЬКА СТАРОВИНА

АРХІВНІ ЗНАХІДКИ

Сергій Коломієць (Ніжин)

ПАРТІЙНЕ ЖИТТЯ НІЖИНА 1905 РОКУ В СВІТЛІ ДОКУМЕНТІВ ГУБЕРНСЬКОЇ ЖАНДАРМЕРІЇ

Вивчення політичного руху в Україні на початку ХХ століття здійснюється досить успішно. Після здобуття незалежності в українській історичній науці з'являється ряд змістових наукових статей, монографій присвячених історії окремих національних і загальноросійських партій [1], публікуються дослідження довідкового й узагальнюючого характеру [2]. Але очевидним є те, що в усій масі наукового матеріалу недостатня увага приділяється партійним структурам на місцях. Унаслідок цього залишається практично не дослідженими первинні осередки, їх діячі; особливості політичної боротьби на місцях. Причиною такого стану речей нерідко стає брак літератури та джерел, які досить часто розпорошені в різних як державних, так і приватних бібліотеках чи архівах. Це ускладнює науковий пошук, а іноді й сам доступ до цінного матеріалу. До того ж досить часто необхідні документи або публікації нечисленні або існують в одиничному екземплярі. Питання про партійне життя Ніжина на початку ХХ століття є дуже складним у цьому відношенні.

Наведені нижче документи, на думку автора, мають сприяти більш глибокому вивченню складної історії політичних партій Ніжина під час першої російської революції. Матеріали даної публікації містяться в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (ЦДАК України), у фонді Чернігівського губернського жандармського управління (Чернігівського ГЖУ), регіонального органу політичної поліції Російської імперії.

У даній статті пропонуються три документи, взяті зі справи під назвою “О срочных донесениях. Циркуляр департамента полиции и донесения помощников начальника ЧГЖУ о революционных партиях существующих в Черниговской губернии”.

Документ №1 – це повідомлення помічника начальника Чернігівського ГЖУ в Ніжинському повіті, адресоване своєму керівникові. Воно датоване 4 жовтня 1905 р., місце написання – м. Ніжин. У цьому повідомленні мова йде про діяльність революційних організацій м. Ніжина – РУП, РСДРП і анархістів; є дані про їх заснування, структуру, головних діячів, досить чітко окреслені форми і методи боротьби з самодержавством, взаємозв'язки між революціонерами, вплив на населення власного міста і оточуючих населених пунктів.

Документ №2 представляє собою список ніжинських анархістів і рупівців. Його автор (той самий, що й документу №1) ймовірно через брак інформації, подає поряд із анархістами-комуністами список соціалістів-революціонерів. Якщо список анархістів безперечний, то щодо списку есерів виникають певні запитання. Детальне опрацювання матеріалів даної справи показало, що названі в документі соціалісти-революціонери насправді є членами Української Революційної Партії. Це підтверджується як документами №1 і №3, так і іншими даними справи “О срочных донесениях...”. Документ №2 є досить важливим джерелом, оскільки засвідчує не тільки імена та прізвища діячів революційного руху Ніжина 1905 року, але й подає згадки про їх соціальний стан, вік, місце проживання, особисті прикмети.

Авторство документу №3 достеменно не відоме. Документ розташований після листування начальника Чернігівського ГЖУ з Департаментом поліції – це дозволяє припустити, що його автором був керівник чернігівських жандармів. Цілком можливим також є авторство його помічника в Ніжинському повіті, оскільки список революціонерів складається переважно з ніжинців. Назву документу не встановлено, точної дати – також (ймовірно він з’явився між вереснем 1905 р. і січнем 1906 р.); щодо місця написання, то швидше за все – це Чернігів або Ніжин.

Усі документи подаються відповідно до правописних норм сучасної російської мови, але зі збереженням лексичних особливостей оригіналу. В квадратних дужках подано частини тексту, реконструйовані автором.

документ №1

Секретно

Начальнику Черниговского Губернского Жандармского Управления
Помощника начальника Черниговского Губернского Жандармского Управления в Нежинском уезде
4 октября 1905 г.
г. Нежин
№ 912

Вследствие предписания за №7442 на Циркуляре Департамента полиции от 24 августа с.г. за №10950 доношу, что во вверенном мне по наблюдению районе существуют следующие революционные организации:

1) Украинско-революционная партия, возникшая в Нежине года два назад, центр ее находится в Киеве, активные же деятели ее проживают в Нежине; направляют свою противоправительственную деятельность на уезды Глуховский, Кролевецкий, Конотопский, Борзенский. Деятельность партии заключается в ниспровержении существующего в Государстве общественного строя путем распространения среди сельского и, главным образом, путем устной пропаганды, как более целесообразной и безопасной для агитаторов. Для этой цели, как за г. Нежином, так и в окрестностях некоторых сел, приезжие ораторы общаются с крестьян, которым и внушают преступные идеи и таким образом приобретают все более и более сторонников, кроме того для противодействия чинам полиции вооружают их револьверами и ножами. Главными деятелями партии является некто Владек (Владислав), проживает он в г. Киеве, изредка посещая Нежин. В Нежине же активными деятелями яв-

ляются Софья Солохненко, Екатерина Чайковская (окончила в 1903 г. гимназию), фельдшерница Евгения Шалыт, фельдшер Александр Бельмос, дочь врача Ольга Наркович, писец акцизного управления Илья Гладкий, студенты: Степан Пастернак, Петр и Александр Дятловы, Андрей Гук, Потапов, Остроградский, Свидерские, Зинаида Скляревская и многие другие. Под влиянием революционных деятелей особенно быстро начала развиваться своя преступная партия в Глухове, как это видно из проходящей агентурным путем через мои руки переписки. Фамилии этих лиц еще не выяснены, а известные лишь только их имена. Партия несколько раз устраивала в г. Нежине демонстрации, а именно: 19 марта, 1 июля, 19 сентября с.г. Кроме того, летом по вечерам в Гоголевском сквере очень часто собиралась еврейская и русская молодежь, произносились противоправительственные речи, раздавались выстрелы, крики “ура”, “долой Самодержавие”, виновных же полиции задержать и установить не представлялось возможным вследствие темноты. В настоящее время Нежинский кружок УРП мною вполне выяснен, а также местопребывание тайной типографии у студента Степана Пастернака. Члены партии по происхождению почти все русские.

2) Другая преступная партия Социал-Демократическая, существует в г. Нежине более трех лет. В состав ее входят преимущественно евреи. Главные деятели ее Евзеров, Ковтун, Габов, братья Брагинские, Мерклинг и др. Цель этой партии заключается, как и первой, в ниспровержении существующего в Государстве общественного строя. Пропаганда ведется устная и путем распространения нелегальной литературы.

3) Третья преступная партия террористов образовалась в августе месяце с.г. в то время, когда в г. Нежин приезжал еврей-террорист, который сгруппировал вокруг себя кружок единомышленников. Еврей этот пребывая в Нежине вел образ жизни весьма конспиративный и о его преступной деятельности известно было лишь из агентурных источников. Положив начало террору в г. Нежин, еврей этот выехал по сведениям в Киев, где в настоящее время проживает, а в г. Нежин стали прибывать из г. Белостока, Одессы и других мест лица, принадлежащие к террористической фракции, которые и решили сделать Нежин оплотом своей преступной деятельности. Одним из активных деятелей является сын военного врача Константин Хелмовский, состоящий под особым надзором полиции за Государственное преступление, но неизвестно, где в настоящее время проживает; по сведениям будто бы в Киеве, откуда и руководить Нежинским террористическим кружком. Членами этой партии состоять Безручко, Найдыш, гимназист Сорокин, Шенделев, Скиба и др. Кружок этот успел распространит среди крестьян Нежинского уезда воззвания, озаглавленные “Манифест”, но в небольшом количестве, которые были привезены террористами из Белостока, где, очевидно, и были отпечатаны. Когда кружок успел образоваться, то члены его с целью иметь тайную типографию совершили вооруженную кражу в г. Нежине в типографии Глезера типографического шрифта и затем установили типографию в селе Куриловке Нежинского уезда, которая 13 августа с.г. мною была взята и арестован Евгений Галицкий.

Ротмистрь Бакур[инь]*

ЦДІАК України, ф.1439, оп. 1, об.зб. 157, арк. 4-5. Оригінал. Рукопис.

* Скорочення. Можливі різночитання прізвища: “Бакур[ик]” або “Бакур[инский]”.

Совершенно секретно

Алфавитный список проживающих в районе, вверенном наблюдению
Помощника Начальника Черниговского Губернского Жандармского Управления
в Нежинском уезде, анархистов, социалистов-революционеров

К 1-му Ноября 1905 года

№ по порядку	Фамилия, имя, отчество и звание	Приметы и год рождения	Место жительства	Причины по которым лицо считается данной организацией
Анархисты, коммунисты (террористы)				
1.	Безручко Григорий	низкий рост, шатен, 25 лет	г. Нежин	установлено путем наблюдения и получения агентурных сведений*
2.	Горбик Ефим	низкого роста, брюнет, лета не известны	г. Нежин	
3.	Дубельов (Мусюн) Петр	средний рост, шатен, 29 л[ет]	г. Нежин	
4.	Рябой Иосиф, мещан[инь]	средний рост, шатен, 29 л[ет]	г. Нежин	
5.	Самохин Сергей, студ[ент]	средний рост, шатен, лета не известны	г. Нежин	
6.	Сугуняко	средний рост, шатен, лета не известны	г. Нежин	
7.	Скиба	приметы не известны	г. Нежин	
8.	Халецкий	среднего роста, брюнет, 20 л[ет]	г. Нежин	
9.	Хелмовский Константин, сын военного врача	сред[ний] рост, плотный блондин, 20 л[ет]	г. Нежин	
10.	Шейнин, типографщик	среднего роста, брюнет, около 22 л[ет]	г. Нежин	
11.	Шенделев Петр	среднего роста, брюнет, лета не известны	выехал из Нежина в Александровск	
Социалисты -революционеры				
1.	Баклан Иван, мещанин	высокого роста, блондин	г. Нежин	
2.	Веридарский Александр	рост средний, волосы темные, 20 лет	г. Нежин	
3.	Воликова Мария,	роста высокого,	г. Нежин	

* Текст останньої колонки розміщений вертикально, вздовж усієї довжини таблиці.

4.	мещанка Гушовский Александр, агент по страхованию Земского имущества	брюнетка, 21 г[ода] высокого роста, блондин, 45 л[ет]	г. Нежин
5.	Гладкий Илья, писец акцизного управления	низкого роста, шатен, 35 л[ет]	г. Нежин
6.	Гук Андрей, студент	среднего роста, brunet, без бороды, 24 л[ет]	г. Нежин
7.	Гаврилей Ефим, учитель земской школы	высокого роста, шатен, носить маленькую бородку, 37 л[ет]	м. Веркиевка Нежин[ского] уезд[а]
8.	Дятлов Петр, студент	низкого роста, шатен, 25 л[ет]	г. Нежин
9.	Дятлов Александр	низкого роста, блондин	г. Нежин
10.	Запесочный Иван	низкого роста, brunet, 19 л[ет]	г. Нежин
11.	Киселевич Евгений, адвокат	среднего роста, плотный блондин, около 40 л[ет]	г. Нежин
12.	Кузьменко Владимир, гимназист	среднего роста, brunet, 19 л[ет]	г. Нежин
13.	Мохир Федор, мещ[анин]	среднего роста, шатен, 25 л[ет]	выехал из Нежина в Екатеринодар
14.	Малашенко Иван	низкого роста, горбатый, 24 л[ет]	г. Нежин
15.	Мохнатенко Иван	не известны	м. Веркиевка
16.	Марусенко Александр, кузнец	выше среднего роста, brunet	г. Нежин
17.	Наркевич Ольга, дочь городского врача	выше среднего роста, лицо широкое, волосы светлые, около 20 л[ет]	г. Нежин
18.	Остроградский Сергей, студент	среднего роста, шатен, худощавый, глаза красные, 22 лет	г. Нежин
19.	Пуцила Александр, студент	низкого роста, шатен, нос длинный	г. Нежин
20.	Пастернак Степан, студент	среднего роста, шатен, 23 л[ет]	г. Нежин
21.	Потапов Василий, студент	высокого роста, темный блондин, носит большую бороду, 24 л[ет]	г. Нежин
22.	Ревинский Николай, учитель в Дорогинке	не известны	с. Дорогинка, Нежинского уезд[а]
23.	Суярко Яков, казак, сиделец винной лавки	шатен[ка], носить небольшую бородку, 37 л[ет]	с. Схибное, Нежинского уезд[а]

24.	Слоницкий Владимир	высокого роста, худощавый шатен, 18 л[ет]	г. Нежин
25.	Солохненко Варвара	среднего роста, шатен[ка], 24 л[ет]	г. Нежин
26.	Строев Владимир	ниже среднего роста, волосы светло русые, 18 л[ет]	г. Нежин
27.	Скляревская Зинаида	не известны	г. Нежин
28.	Свидерский Михаил, студент	среднего роста, блондин, 24 л[ет]	г. Нежин
29.	Свидерский Павел, гимназист	высокого роста, brunet	г. Нежин
30.	Чайковская Екатерина, учительница	высокого роста, brunetka лицо худощавое, шея длинная, 23 л[ет]	г. Нежин
31.	Шелковникова Стефанида	brunet[ка], 18 л[ет]	г. Нежин
32.	Шалыт Евгения, фельдшерица	не известны	г. Нежин
33.	Шадура Сергей, крестьян[ин]	низкого роста, brunet, 20 л[ет]	г. Нежин
34.	Шадура Иван, крестьян[ин]	низкого роста, блондин	г. Нежин
35.	Щербак Стефан, мещ[анин]	среднего роста, плотный шатен, 25 л[ет]	г. Нежин

ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 157, арк. 19-24. Оригінал. Рукопис.

документ №3

Украинская революционная партия

- 1) Степан Пастернак, студ[ент] Неж[инского] Ист[орико]-ф[илологического] инст[итута], в его квартире находится тайная типография.
- 2) София Солохненко, фельдшерица, активная деятельница. Хранит преступные издания для распространения.
- 3) Екатерина Чайковская, снабжает членов партии оружием.
- 4) Зинаида Скляревская, хранит преступн[ые] издания.
- 5) Петр и Александр Дятловы, склад преступных изданий (студенты Неж[инского] И[сторико-]Ф[илологического] И[нститута]).
- 6) Павел и Михал Свидерския хранят преступн[ые] издания (студ[енты] Н[ежинского] Ист[орико-]Ф[илологического] Инст[итута]).
- 7) Александр Бельмос, фельдшер.
- 8) Александр Пуцило, студ[ент] Н[ежинского] И[сторико-]Ф[илологического] Ин[ститута], получает из Киева преступн[ые] изд[ания] и программы деятельности центр[ального] комитета У[краинской] Р[еволюционной] П[артии]
- 9) Кузьменко, гимназист, печатает на гектографе преступные воззвания.
- 10) Потапов, студент, видный деятель партии.
- 11) Ольга Лосина, учит[ельница] зем[ской] школы, тоже.
- 12) Стефанида Шелковникова, тоже.

- 13) Евгения Шалыт, видная деятельница партии.
- 14) Андрей Гук, студ[ент] Киев[ского] Унив[ерситета], то же.
- 15) Пикус.
- 16) Варвара Солохненко, то же.
- 17) Владимир Солоницкий, студ[ент] , то же.
- 18) Стефанида Шелковникова, то же.
- 19) Степан Щербак.
- 20) Малышенко.
- 21) Воликова.
- 22) Иван Запесочный.
- 23) Остроградский, студ[енть].
- 24) Иван Баклан.
- 25) Остроградский, студ[енть].
- 26) Федор Мохир и 27) Ольга Наркевич.

I. При ликвидации кружка главные обыски следует произвести у 1) Пастернака, 2) Софии Солохненко, 3) Екатерины Чайковской, 4) Зинаиды Скляревской, 5) Петра и Александра Дятловых, 6) Павел и Михаил * Свидерских, 7) Кузьменка, 8) Потапова, 9) Евгении Шалыт, 10) Ольги Лосины.

II. Одновременно в Киеве у 1) Владека (Владислава), 2) Андрея Гук[а], 3) Мария Белякова **, Киев, Тарасовская, 23/25, кв. 19).

III. Обыск в Ектеринодаре [у] Павла Мохира, 2) Марфы Григор, 3) Михаила Федоровича Курдюкова (или Курдюшова), адрес: час[т]ная попеч[ительная] о народ[ной] Трезвости.

IV. В Полтаве обыск у Григория Ивановича Криницкого (Новое строение, Загородная ул[ица]).

V. В г. Лубнах Полт[авской] губ[ернии] обыски [у] 1) Андрея Николаевича Левицкого, 2) Михаила Казимировича Шемета, 3) Марьяненко.

По обыску у поименовавших лиц отобрать все преступное, переписку, фотографические и визитные карточки, поступив с этими лицами по результату обыска.

VI. У остальных лиц можно произвести обыски в два раза.

Укр[аинская] Рев[олюциоонная] Парт[ия]

- 1) Яков Гужовский, агент страх[ового] общ[ества]
- 2) Александр Гужовский, учен[ик] техн[ического] уч[илища]
- 3) Илья Гладкий, пиесець акцизн[ого] учил[ища]
- 4) Сергей Белский.
- 5) Николай Ревинский, уч[итель] в с. Дорогинке.
- 6) Николай Бельчеко.
- 7) Алексей Назаренко, уч[еник] техн[ического] учил[ища]
- 8) Алексей Марусенко, уч[еник] техн[ического] учил[ища]
- 9) Сергей Шадура, крест[ьянин]
- 10) Иван Шадура, крест[ьянин]
- 11) Яков Суярко, сидел[ец] казен[ной] вин[ной] лавки

* Помилка автора документа. Вірне прочитання: "Павла и Михаила".

** Те ж саме. Вірне прочитання: "Марии Беляковой".

Соц[иал]-Демокр[атическая] Рабоч[ая] Парт[ия]

1) Кофтоун*	10) Гланц Аврам
2) Язеров Янкель	11) Хацкевич Вера
3) Слуцкая Лея	12) Эйшпейн Срух
4) Брашнек Гершель	13) Гельфаинь Лейба
5) Брашнек Янкель	14) Хийрик Беня
6) Брашнек Лейба	15) Мерклинг Алекс[андр]**, в. Прилуках
7) Бузя Неук	16) Песецкий, в м. Ичня
8) Габов Аврам	17) Слуцкая
9) Брук Янкель	

Террористы

- 1) Константин Хелмовский.
- 2) ” Сорокин, гимназист.
- 3) Николай Якобсон.
- 4) Ефим Горбик.
- 5) Григорий Безручко.
- 6) Михайль Сугуняко.
- 7) ” Рябой.
- 8) Петр Шенделев.
- 9) ” Хери.
- 10) ” Хелецкий, склад оружия.
- 11) ” Шейнин (типогр[афия] у Глезера), склад оружия.
- 12) ” Скиба.
- 13) ” Кафтунг, хранит взрывч[атые] вещества.
- 14) Петр Дубелев (Мусюн).
- 15) ” Найдыш.
- 16) Некая еврейка, живущая против дома Маевцева по Богословской ул[ице].
- 17) Бабушкин (по Васильевской ул[ице], агент Зингера).
- 18) ” Чубуковь.
- 19) Олимий*** и Александр Савицкие.
- 20) Гимназическая ул[ица], дом Авдеевой, [...] “Котляревского”.
- 21) Графская ул[ица], д[ом] Гуляевой, “Аня”.

ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 157, арк. 40-41зв. Оригінал. Рукопис.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевз Т.А. Між Романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПСР). – К., 1999; Голуб А. “Передусім бути українцями”... Міжнародна діяльність Української соціал-демократичної робітничої партії у першій половині ХХ століття. – Дніпропетровськ, 2003; Суворов С.В. Діяльність організацій партії соціалістів-революціонерів серед селянства України в 1905-1907 рр. (До історіографії проблеми) //Наукові праці з питань політичної історії. Міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 172. – К., 1992; та інші.
2. Алексеев С.В. Політичні партії в Україні (1900-1917 рр.): Навч. посібник для студ. вищ. навч. закла-

* Неправильне написання автором документа прізвища “Ковтун” або “Кафтунг”.

** Або “Алекс[ей]”.

*** Неправильне написання автором документа імені “Алимпий”.

дів. – Краматорськ, 2003; Ветров Р.І., Донченко С.П. Політичні партії України в першій чверті ХХ ст. (1900-1925 рр.) – Дніпродзержинськ, 2001; Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кін. ХІХ – поч. ХХ ст.: Дослідження. – К., 1996; Донченко С. Ліберальні партії України (1900-1919). – Дніпродзержинськ, 2004; Калмакан І.К., Бриндак О.Б. Виникнення та еволюція національної партійної системи в Україні в ХХ столітті: Дослідження. – Одеса, 1997; Карамзіна М. Становлення української еліти (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.). – Коріння. Історія. – 1998. – №5-6; Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (ХІХ-ХХст.): Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (Я.І.Малик, Б.Д.Вол, С.Д.Гелів та ін.). – Львів, 2001; Павко А.І. Повчальний досвід вітчизняної історії: політичні партії та організації у громадському житті України модерної доби. – К., 2002; Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Програмові і довідкові матеріали (Упорядник В.Ф.Шевченко та ін.). – К., 1993; та інші.

Анна Морозова (Чернігів)

НОВІ ДОКУМЕНТИ ПРО РОДИНУ ЛИСЯНСЬКИХ

Невдовзі виповнюється 235 років з дня народження Юрія Федоровича Лисянського – одного з найбільш славетних уродженців Чернігівщини. Його ім'я занесено до всіх універсальних енциклопедій світу, про нього написано чимало наукових та популярних праць, краєзнавчих статей, художніх творів [1]. Але й досі в Україні відсутнє дослідження про самого Ю.Ф.Лисянського, його родину та походження, що спонукає сучасних дослідників постійно звертатися до пошуків нових матеріалів.

Останнім часом до наукового обігу запроваджені нові документи. Вони дозволили з'ясувати невідомі сторінки з життя родини, зокрема час смерті та місце поховання батьків, роки народження братів і сестер та їхню подальшу долю [2]. Та найважливішим, здається, є факт установлення точної дати народження мореплавця – 1 квітня 1773 року (за старим стилем) [3], яка, до речі, майже співпадає з датою, викарбуваною на надгробку Юрія Федоровича у Санкт-Петербурзі – 2 квітня 1773 р. Відразу ж зазначимо, що в усіх архівних документах вживається інша транскрипція імені Юрія Лисянського – Георгій, хоча у передреволюційний час за церковними канонами різниці між цими іменами не було. В публікації Б.Юр'єва подані документи щодо затвердження Лисянських у дворянстві [4].

Здавалося б, що в Державному архіві Чернігівської області та його відділі у м. Ніжині вже неможливо розшукати нові документи. Але архіви розкривають свої таємниці не одразу. Так, при вивченні історії формування Малоросійських козацьких полків у 1830-1831 роках у Борзнянському повіті виявила прохання дворянина Ф.Т.Лисянського про зарахування його до одного із запасних ескадронів (документ №1). При його вивченні з'ясувалося, що Федір Трохимович – двоюрідний небіж Ю.Ф.Лисянського, а представлені ним документи стосуються як родини Лисянських узагалі, так і ніжинського протопопа Федора Герасимовича зосібна. Це свідчення 1784 р. дванадцяти дворян про шляхетське походження Лисянських (документ №2) та витяг 1798 р. зі справ Малоросійського дворянського депутатського зібрання про походження роду Лисянських, виданий батькові Юрія Федоровича (документ №3). Пропоновані документи представлені у копіях 1802 р., що, вважаємо, не завадить викликати певну цікавість до них з боку дослідників життя нашого славетного земляка й